

**ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆ.
ԵՐԵԽԱՆՆԵՐԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ
ԻՐԱՎԻՃԱԿԻ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ**

**ՀՀ ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆ.
ԵՐԵՎԱՆԵՐԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ
ԻՐԱՎԻՃԱԿԻ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ**

Սույն վերլուծությունը պատրաստվել է Մարդու իրավունքների պաշտպանի գրասենյակի կողմից՝ ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամի աջակցությամբ: Փաստաթղթում բերված փաստերը, մեկնաբանություններն ու եզրակացությունները վերագրվում են հեղինակներին, և դրանց համար ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամը պատասխանատվություն չի կրում:

Բովանդակություն

Նախաբան	4
1. Երեխաների իրավունքների հասկացությունը և դրանց պաշտպանության անհրաժեշտությունը	6
2. Երեխաների իրավունքների պաշտպանության իրավական և սոցիալական երաշխիքներն ու խոչընդոտները	7
3. Երեխաների իրավունքների պաշտպանության իրավիճակը Հայաստանի Հանրապետությունում	15
<i>Մանկատներ և խնամքի այլ հաստատություններ</i>	<i>15</i>
<i>Խնամատար ընտանիքներ</i>	<i>19</i>
<i>Խնամակալության և հոգաբարձության մարմիններ</i>	<i>22</i>
<i>Կրթություն</i>	<i>25</i>
4. Երեխաների իրավունքների պաշտպանության հիմնական խնդիրները և առաջարկվող լուծումները	29
5. ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի դերը երեխաների իրավունքների պաշտպանության գործում	34

«Արդյոք կարելի է գտնել ավելի սուրբ պարտականություն, քան յուրաքանչյուր երեխայի իրավունքների աջալուրջ պաշտպանությունն այնպես, ինչպես ցանկացած այլ անձինր: Արդյոք կարելի է առաջնորդի համար գտնել ավելի դժվար փորձություն, քան առանց բացառության յուրաքանչյուր երեխայի ազատությունների ապահովման խնդրի իրագործումը»:

Քոֆի Անան

Նախաբան

Երեխաները պետության, հասարակության և ընտանիքի բարօրության կայուն զարգացման կարևոր բաղադրիչ են հանդիսանում, որոնց պաշտպանությունը, իրավունքների և ազատությունների իրականացման համար անհրաժեշտ երաշխիքների սահմանումը հանդիսանում է յուրաքանչյուր երկրի կառավարության և միջազգային հասարակության կարևորագույն խնդիրներից մեկը: Երեխաների իրավունքները մարդու իրավունքների այն հատուկ տեսակն են, որոնք ձևավորվել են մշակույթի զարգացմանը և հասարակության առաջընթացին զուգահեռ: Հաշվի առնելով այս ոլորտի առանձնահատուկ նշանակությունը՝ Հայաստանում երեխաների իրավունքների պաշտպանությունը դասվում է այն ակտուալ խնդիրների շարքին, որոնց առկայության պայմաններում իրավիճակը պարտավորեցնում է յուրաքանչյուրին կարգախոսներ ուղղելուց բացի սահմանել հատակ իրավական դեղատոմսեր, որոնք անհրաժեշտության դեպքում կօգնեն պաշտպանել երեխաների իրավունքներն ու օրինական շահերը:

Երեխաների իրավունքների պաշտպանությունը բարդ և բազմակողմանի գործընթաց է, որտեղ կարևոր է ոչ միայն ծնողների և ընտանիքի անդամների, այլև պետական ողջ համակարգի ներգրավումը:

Սույն վերլուծությունն ուղղված է երեխաների իրավունքների պաշտպանության անհրաժեշտության գնահատմանը, որտեղ կներկայացվեն երեխաների իրավունքների պաշտպանության սոցիալական երաշխիքներն ու խոչընդոտները, մանկատներում և խնամքի

այլ հաստատություններում կատարված իրավիճակային ուսումնասիրության արդյունքում վեր հանված մի շարք խնդիրներ, որոշակի խմբի երեխաների կրթության իրավունքի ապահովման համար առկա խոչընդոտները, խնամատար ընտանիքների ինստիտուտի հասկացությունն ու կարևորությունը, կգնահատվեն խնամակալության և հոգաբարձության մարմինների աշխատանքը և դրանում առկա թերացումները, ինչպես նաև առաջարկներ կներկայացվեն նշված խնդիրների լուծման համար: Անդրադարձ կկատարվի նաև երեխաների իրավունքների պաշտպանության ոլորտում ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի առավելագույնս արդյունավետ գործելուն ուղղված անհրաժեշտ մեխանիզմների, կառուցվածքային և բովանդակային փոփոխությունների համար, համապատասխան ստորաբաժանման գործունեության անհրաժեշտ ուղղություններին և ռազմավարությանը:

1. Երեխաների իրավունքների հասկացությունը և դրանց պաշտպանության անհրաժեշտությունը

Երեխաների իրավունքները այն իրավունքներն ու ազատություններն են, որոնք պետք է ունենա յուրաքանչյուր երեխա՝ անկախ ռասսայից, սեռից, լեզվից, կրոնից, ծննդյան վայրից, ազգային կամ սոցիալական պատկանելությունից, գույքային, կամ այլ դրությունից:

Երեխաների իրավունքների բնորոշումը բխում է Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրից, որտեղ սահմանված է, որ մայրերն ու երեխաները իրավունք ունեն խնամակալության և օգնության: Հետևաբար, ճանաչելով երեխաների հավասար իրավունքները՝ միջազգային հանրությունը ճանաչում է նաև երեխաների համար անհրաժեշտ լրացուցիչ օգնության և աջակցության անհրաժեշտությունը:

Առաջին հայացքից կարելի է ասել, որ դրանք ընդհանրապես մարդու իրավունքների մեծ ոլորտի մի մասն են կազմում, և վերջիններիս պաշտպանության հիմնական սկզբունքներն ու մեխանիզմները կարող են կիրառվել նաև երեխաների իրավունքների պաշտպանության համար: Սակայն պաշտպանության առանձնահատուկ մեխանիզմների մշակման անհրաժեշտությունն առաջանում է այն դեպքում, երբ առաջ է քաշվում դրանց իրականացման պատասխանատվության խնդիրը: Մեծերի խնդիրն է երեխաներին օգնություն ցուցաբերել պատրաստվելու ինքնուրույն կյանքի, դառնալ հասարակության լիիրավ անդամ, պայմաններ ստեղծել նրանց ֆիզիկական և մտավոր զարգացման համար: Նաև անհերքելի կարևորություն ունի պետության դերը, որի հիմնական առաքելությունը դրանց իրականացման համար անհրաժեշտ պայմանների, արդյունավետ մեխանիզմների ստեղծումն է, հասարակության իրավագիտակցության ձևավորման և ուժեղացմանն ուղղված միջոցառումների իրականացումը, ինչպես նաև իրավասու պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների գործունեության նկատմամբ հսկողության սահմանումը:

Մարդու իրավունքների հասկացության զարգացումը հանգեցրեց նրան, որ երեխաների իրավունքները դասվեցին առանձին խմբում: 20-րդ դարի սկզբին երեխաների իրավունքները դիտվում էին

միայն երեխաների աշխատուժի օգտագործման, նրանց առքուվաճառքի և անչափահասների մարմնավաճառության կոնտեքստում: Եվ առողջության պահպանության, իրավունքների պաշտպանության անհրաժեշտությունը պատճառ հանդիսացան Ազգերի լիգայի կողմից 1924թ. Երեխաների իրավունքների ժնկյան հռչակագրի ընդունման համար:

Հաջորդ կարևոր քայլը եղավ Միացյալ Ազգերի Կազմակերպության (այսուհետ՝ ՄԱԿ) կողմից 1959թ. Երեխաների իրավունքների հռչակագրի ընդունումը, որտեղ սահմանվում էին երեխաների պաշտպանության և բարօրության ապահովման համար կարևոր սոցիալական և իրավական մի շարք սկզբունքներ: Այնտեղ նշվում է, որ երեխան, դեռևս չունենալով ֆիզիկական և մտավոր հասունություն, պաշտպանության և հոգատարության կարիք ունի՝ ներառյալ անհրաժեշտ իրավական պաշտպանությունը՝ ծնունդից առաջ և հետո: Փաստաթուղթը սահմանում էր 10 սկզբունքներ, որոնք ուղղված էին «երեխաների համար երջանիկ մանկություն» ապահովելուն:

1970-ական թվականների վերջերին հասարակության զարգացման մակարդակը, երեխաների հետ կապված մի շարք նոր խնդիրների առաջացումը ցույց տվեցին, որ դեկլարատիվ սկզբունքների սահմանումը բավարար չէին, և անհրաժեշտ էին փաստաթղթեր, որոնք իրավական նորմերի հիման վրա կսահմանեին երեխաների իրավունքների պաշտպանության հստակ միջոցներ: Այդ նպատակով 1974թ.-ին ընդունվեց **Արտակարգ իրավիճակներում և զինված հակամարտությունների ժամանակ կանանց և երեխաների իրավունքների պաշտպանության մասին հռչակագիրը, 1986թ.-ին ընդունվեց Երեխաներին ազգային և միջազգային ոլորտներում դատարակման և որդեգրման հանձնելու ժամանակ նրանց պաշտպանության և բարեկեցության սոցիալական և իրավական սկզբունքների մասին հռչակագիրը:**

1989թ. արդեն իսկ ընդունվեց նոր փաստաթուղթ, որտեղ առավելագույնս հաշվի էին առնված հասարակության մեջ երեխայի կյանքի բոլոր կողմերը: ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի կողմից ընդունվեց **Երեխաների իրավունքների մասին կոնվենցիան**, որի համաձայն երեխաների իրավունքների պաշտպանության ժամանակ

որպես առաջնային հիմնախնդիր է համարվում երեխաների շահերի ճանաչումը, և առանձնացվում է հասարակության կողմից հատուկ խոցելի խմբերի՝ ծնողագուրկ, հաշմանդամ, փախստական և այլ երեխաների մասին հոգալը:

Երեխաների իրավունքների պաշտպանությունն իրականացվում է միջազգային և ներպետական օրենսդրության միջոցով: Առկա է միջազգային հիմնարար սկզբունքների համակարգ, որն իր մեջ ներառում է ինչպես ընդհանրապես մարդու իրավունքների պաշտպանության, այնպես էլ հատուկ՝ երեխաների իրավունքների պաշտպանության ոլորտին բնորոշ սկզբունքներ, որոնք ընկած են հիշյալ իրավական ակտերի հիմքում և ապահովում են դրանց միատեսակ կիրառությունը:

Հիմնարար սկզբունքներից է խտրականության բացառման սկզբունքը, համաձայն որի, յուրաքանչյուր երեխա հավասար պաշտպանության իրավունք ունի և չպետք է որևէ խտրական վերաբերմունք ցուցաբերել կախված նրանց մաշկի գույնից, ռասսայական, էթնիկ, սեռական, լեզվական, կրոնական կամ այլ պատկանելությունից:

Երեխայի շահերի առաջնահերթության սկզբունքի համաձայն, այն իրավիճակներում, երբ պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների կամ այլ մասնավոր անձանց գործունեությունը որևէ կերպ առնչվում է երեխաների շահերին, ապա առաջնային ուշադրություն պետք է դարձնել երեխաների շահերին և դրանք համարել գերակա: Այս սկզբունքն իր կարևորության շնորհիվ ընկած է յուրաքանչյուր երկրում երեխաների իրավունքների պաշտպանության օրենսդրական, դատական և վարչական մեխանիզմների հիմքում:

Երեխաների իրավունքների արդյունավետ պաշտպանության համար կարևոր հիմք է հանդիսանում նաև երեխայի արտահայտած կարծիքի նկատմամբ հարգանքը, որը հնարավորություն է տալիս դրանց պաշտպանությունն իրականացնել վերջիններիս շահերին համապատասխան: Այս առումով կարևոր է ոչ միայն երեխաների նկատմամբ հարգանքի մթնոլորտ ձևավորել ընտանիքում, դպրոցում, խնամքի հաստատություններում, այլև հնարավորություն ընձեռել մասնակցել այն հարցերի քննարկմանը, որոնք ազդեցություն պետք է ունենան վերջիններիս վրա:

Երեխաների գոյատևման և առողջ զարգացման ապահովման սկզբունքի համաձայն պետությունը պետք է ոչ միայն ապահովի երեխայի կյանքի իրավունքը, այլև դրական քայլեր ձեռնարկի նրան աջակցելու, կյանքի տևողությունը երկարացնելու, ֆիզիկական և հոգևոր լիարժեք զարգացման համար: Այս սկզբունքի ապահովումը հիմք է հանդիսանում երեխայի տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների իրականացման համար:

Այսպիսով, կարելի է եզրակացնել, որ երեխաների իրավունքների միջազգային պաշտպանության ինստիտուտը հանդիսանում է միջազգային սկզբունքների և նորմերի համակարգ, որոնք բնորոշում են երեխայի հիմնական իրավունքներն ու ազատությունները, պետության համար սահմանում են պարտականություններ դրանք ապահովելու և իրականացնելու համար, ինչպես նաև սահմանում են միջազգային վերահսկողության մի շարք մեխանիզմներ՝ պետությունների կողմից իրենց միջազգային պարտականությունների պատշաճ կատարումն ապահովելու համար:

Երեխաների իրավունքները ընդհանրապես մարդու իրավունքների ողջ համակարգում առանձին խմբում դասվում են հաշվի առնելով մի շարք հանգամանքներ՝ երեխայի խոցելիությունը, անպաշտպան լինելը, տարիքի հետ կապված մի շարք կարիքների առկայությունը, ինչպես նաև երեխայի զարգացման անհրաժեշտությունը:

Մարդու իրավունքների դասակարգման ավանդական անալոգիան հաշվի առնելով՝ երեխաների իրավունքները 1989թ. կոնվենցիայի համաձայն դասակարգվում են 5 խմբում՝ քաղաքացիական, քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքներ: Նման դասակարգման առկայությունը պատահական չէ: Այն կարևոր և անհրաժեշտ պայման է հանդիսանում պետությունների՝ երեխաների իրավունքների պաշտպանության ոլորտում պարտականությունների սահմանման և դրանց ապահովման գործում պատասխանատու պետական մարմինների իրավասությանը վերապահված խնդիրների բաշխման համար, իսկ հիշյալ սկզբունքները հիմք են հանդիսանում այն չափանիշների սահմանման համար, որոնց համապատասխան գործելիս ակնկալվում է հասնել անհրաժեշտ արդյունքի:

2. Երեխաների իրավունքների պաշտպանության իրավական և սոցիալական երաշխիքներն ու խոչընդոտները

Երեխաների իրավունքների իրավական և սոցիալական պաշտպանության երաշխիքներ ասելով պետք է հասկանալ սոցիալական և իրավական մեխանիզմների այնպիսի համակարգ, որն անհրաժեշտ է երեխայի իրավունքների իրականացման համար: Սոցիալական երաշխիքները կարելի է բնորոշել որպես պետության կողմից երաշխավորված տնտեսական, կազմակերպչական և իրավական այնպիսի միջոցների միասնություն, որն ուղղված է քաղաքացիներին աջակցելու հաղթահարել «կյանքի դժվար իրավիճակները»: Ընդ որում, սոցիալական մեխանիզմների համակարգն ավելի լայն ոլորտ է ընդգրկում, քանի որ իրավականը կարգավորում և փոխազդում է սոցիալական պաշտպանության ոլորտում առկա հարաբերությունների վրա: Յուրաքանչյուր պետության դերը նման մեխանիզմների և երաշխիքների ստեղծման և իրականացման գործում շատ կարևոր է, քանի որ հենց պետությունն է իր պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների միջոցով վերահսկողություն իրականացնում դրանց կատարման նկատմամբ: Եվ կախված յուրաքանչյուր երկրի իրավական և կառավարման համակարգի զարգացման աստիճանից՝ այս ոլորտում առկա խնդիրներն էապես տարբերվում են, այդ իսկ պատճառով յուրաքանչյուր դեպքում սոցիալական և իրավական մեխանիզմներ սահմանելիս պետք է հաշվի առնվեն հասարակության առջև ծառայած խնդիրներն ըստ առաջնահերթության, երկրի կառավարման համակարգի առանձնահատկությունները, իրավագիտակցության մակարդակը և նման կարևոր մի շարք այլ հանգամանքներ:

Եվ չնայած երեխաների իրավունքների պաշտպանության նման երաշխիքների սահմանմանը, այսօր առկա են մի շարք սոցիալական և իրավական խոչընդոտներ, որոնք իրական արգելք են հանդիսանում հիմնարար իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության և ապահովման համար: Նման խոչընդոտների վերացումը կենսական անհրաժեշտություն է հատկապես աղքատ և զարգացող երկրների համար, որտեղ երեխաները ամենախոցելի և առավել

անբարենպաստ վիճակում գտնվող խումբն են կազմում, և վերջիններիս իրավունքների պաշտպանությունը սովորաբար մղվում է ամենահետին մակարդակ:

Հետևաբար, երեխաների իրավունքների առավել արդյունավետ պաշտպանության համար անհրաժեշտ են բարենպաստ պայմաններ դրանք իրականացնելու համար, որոնք ապահովված կլինեն կայուն իրավական և սոցիալական երաշխիքներով:

Այսպես՝ կրթության իրավունքի իրականացումը կենսական կարևորություն ունի հասարակության սոցիալական, տնտեսական և մշակութային զարգացման համար, սակայն այսօր ողջ աշխարհում այն անհասանելի է մնում միլիոնավոր երեխաների համար: Աշխարհում մոտ 72 միլիոն երեխաներ հնարավորություն չունեն նույնիսկ տարրական կրթություն ստանալ, իսկ ավելի քան 759 միլիոն չափահասներ գրագետ չեն և հնարավորություն չունեն իրենց և երեխաների կյանքը բարելավել: Տարբեր երկրներում կրթություն չստանալու պատճառները տարբեր են լինում, դա կարող է լինել հիվանդության, խտրականության դրսևորման, դպրոցական պարագաներ ձեռք բերելու համար անհրաժեշտ ֆինանսական միջոցների բացակայության, ծնողների կողմից երեխաներին աշխատեցնելու պատճառով և այլն, որոնք ինչպես երևում է ունեն սոցիալական և իրավական բնույթ:

Նույնը կարելի է ասել առողջության պահպանման իրավունքի մասին: Յուրաքանչյուր երեխա պատշաճ բժշկական ծառայությունների իրավունք ունի, որը նշանակում է, որ յուրաքանչյուր երկիր պետք է անհրաժեշտ պայմաններ ստեղծի ցանկացած իրադրությունում երեխաների համար նման ծառայությունների հասանելիությունն ապահովելու համար: Եվ չնայած, որ առողջության իրավունքը երեխաների համար կենսական կարևորություն ունի, ողջ աշխարհում յուրաքանչյուր տարի 5 տարեկանից ցածր ավելի քան 13 միլիոն երեխա է մահանում այնպիսի հիվանդություններից, որոնք հնարավոր է բուժել, իսկ աղքատ երկրներում կանանց 40 տոկոսը ծննդաբերում է առանց որևէ բժշկական օգնության, որի արդյունքում փոխանցված կամ ձեռք բերված հիվանդություններից երեխաները մահանում են կյանքի առաջին իսկ ամիսներին: Երկրի բնակչության

1/3-ը բարձր գների պատճառով հնարավորություն չունի ձեռք բերել իրենց առողջության համար շատ կարևոր դեղամիջոցներ:

Նման վիճակագրական տվյալների պատճառ են հանդիսանում տարբեր հանգամանքներ՝ բազմաթիվ երկրներում բժշկական ծառայությունները երեխաների համար վճարովի են և մարդիկ ստիպված են լինում երկար գումար կուտակել դրանցից օգտվելու համար, որոշ երկրներում պատճառ է հանդիսանում խտրականության դրսևորումը և ինֆորմացիայի պակասը, որի պատճառով սոցիալական անապահով խավի երեխաները նույնիսկ անվճար բժշկական ծառայությունների առկայության դեպքում հնարավորություն չեն ունենում պատշաճ կերպով իրականացնել իրենց ամենակարևոր իրավունքներից մեկը:

Վերոնշյալ օրինակներից ակնհայտ է, որ երեխաների իրավունքների պաշտպանության երաշխիքների սահմանման պայմաններում այնուամենայնիվ առկա են սոցիալական և իրավական մի շարք խոչընդոտներ, որոնք առաջանում են իրավակիրառ պրակտիկայի անկատար լինելու, հասարակության իրավագիտակցության ցածր մակարդակի, տեղեկատվության անմատչելիության, պետական վերահսկողության մեխանիզմների ոչ պատշաճ կիրառման պատճառով:

Սոցիալական լուրջ խոչընդոտ է հանդիսանում սոցիալական անապահովությունը և աղքատությունը, որի դեպքում չկարողանալով նույնիսկ հոգալ տարրական բնական պահանջմունքները, երեխաները հնարավորություն չեն ունենում իրականացնել կարևոր իրավունքները: Այն իրենից ներկայացնում է ոչ միայն նյութական արժեքների, այլև դրանք օգտագործելու հնարավորության բացակայություն, որի արդյունքում վտանգի է ենթարկվում անձի գոյությունն՝ ընդհանրապես:

Սոցիալական լուրջ խոչընդոտ է համարվում նաև երեխաների աշխատանքը: Զրկված լինելով գոյության պահպանման սոցիալական պայմաններից հաճախ օտար անձանց կամ ծնողների կողմից վերջիններս տարբեր վտանգավոր և տարիքին անհամապատաս-

խան աշխատանքների են ներգրավվում (ստրկություն, թմրանյութերի առքուվաճառք, մուրացիկություն և այլն)¹:

Երեխաների իրավունքների իրականացման լուրջ խոչընդոտ կարելի է համարել նրանց նկատմամբ բռնությունը, որի դեպքում ֆիզիկական և հոգեկան ճնշումների միջոցով վտանգվում կամ խախտվում է երեխայի առողջությունը: Ընդ որում այն կարող է արտահայտվել դաժան և անմարդկային վերաբերմունքի տարբեր ձևերով՝ ծեծ, վիրավորանք, սեքսուալ բնույթի գործողություններ և այլն:

Ինչ վերաբերում է երեխաների իրավունքների պաշտպանության իրավական խոչընդոտներին, ապա պետք է նշել, որ ինչպես սոցիալական և իրավական երաշխիքները, այնպես էլ խոչընդոտները սերտորեն փոխկապակցված են: Եթե սոցիալական խոչընդոտներն այն պայմանները կամ հանգամանքներն են որոնք խոչընդոտում են հիշյալ իրավունքների իրականացմանը մույնիսկ դրանց իրավական կարգավորման պայմաններում, ապա իրավական խոչընդոտներ ասելով պետք է հասկանալ այս ոլորտը կարգավորող իրավական համակարգի բացերը, անկտարությունը, որի պատճառով պետական և տեղական ինքնակառավարման իրավասու մարմինները պատշաճ կերպով չեն իրականացնում իրենց վրա դրված պարտականությունները, անհրաժեշտ իրավական հիմքեր չեն ստեղծվում կոնկրետ իրավունքի պաշտպանության համար, չեն նախատեսվում դրանց խախտումների կանխարգելման և վերացման արդյունավետ մեխանիզմներ:

Այսպես, Հայաստանում այսօր առկա են մի շարք իրավական ակտեր, որոնք միջազգային իրավական նորմերի իմպլեմենտացիայի շնորհիվ կոչված են իրավական երաշխիքներ ստեղծել երեխաների իրավունքների պաշտպանության համար և ուղղված են սոցիալական խոչընդոտների վերացմանը: Եվ չնայած որ վերջիններս իրական սպառնալիք են բոլոր երեխաների իրավունքների իրականացման համար, առկա են որոշակի առավել խոցելի խմբեր, որոնք

¹ Այսօր աշխարհում ավելի քան 250 միլիոն երեխաներ ներգրավված են տարբեր տեսակի աշխատանքներում, որոնցից 150 միլիոնն աշխատում են վտանգավոր պայմաններում, որոնք նույնիսկ նման շահագործման ենթարկվելու դեպքում իրենց աշխատանքով չեն կարողանում ապահովել կենսական տարրական պայմաններ:
www.childrightsportal.org

ավելի «զգայուն» են նման երևույթների նկատմամբ: Սոցիալական և իրավական խոչընդոտների մասին խոսելիս պետք է հաշվի առնել, որ դրանք մեծ ազդեցություն են ունենում հաշմանդամություն ունեցող երեխաների, փախստականների և փոքրամասնությունների երեխաների իրավունքների պաշտպանության դեպքում, քանի որ յուրաքանչյուր անգամ սոցիալական և իրավական երաշխիքներ սահմանելիս պետք է հաշվի առնել, որ նման խմբերին պատկանող երեխաների նկատմամբ պետք է համապատասխան, և որոշ դեպքերում տարբերակված մոտեցում ցուցաբերել: Օրինակ՝ հաշմանդամություն ունեցող երեխաների իրավունքների իրականացման խոչընդոտներ են սոցիալական մեկուսացվածությունը, բռնությունը, խտրականության դրսևորումը, վերջիններիս համար կրթական, մշակութային կյանքի անմատչելիությունը, վատ վերաբերմունքը և այլն: Փոքրամասնությունների երեխաների դեպքում նման խոչընդոտները կարող են արտահայտվել հասարակության կողմից արհամարհանքի, խտրականության, անուշադրության դրսևորմամբ: Հասարակությունում ինտեգրվելու ճանապարհին բազմաթիվ այնպիսի խնդիրների են հանդիպում ինչպիսիք են օրինակ՝ ծնունդների գրանցումը, կրթական հաստատություններում նրանց տեղավորելը, իրենց մշակութային առանձնահատկությունները պահպանելու համար անհրաժեշտ պայմանների բացակայությունը և այլն:

Այսպիսով, կարելի է թվարկել Հայաստանում երեխաների իրավունքների պաշտպանության բազմաթիվ սոցիալական և իրավական խոչընդոտներ, և պետք է նշել, որ դրանց վերացման գործում մեծ է իրավասու մարմինների դերը: Հայաստանի Հանրապետությունում գործում է երեխաների իրավունքների պաշտպանության եռաստիճան համակարգ՝ երեխաների իրավունքների պաշտպանության Ազգային հանձնաժողով, ՀՀ մարզպետարանների երեխաների իրավունքների պաշտպանության բաժիններ, խնամակալության և հոգաբարձության մարմիններ: Սակայն նույնիսկ նման համակարգի առկայության դեպքում իրավիճակը ավելի քան հեռու է լավ լինելուց, առկա են մի շարք հիմնարար խնդիրներ, ինչը վկայում է հիշյալ մարմինների և մշակված իրավական համակարգի անկատար լինելու մասին:

3. Երեխաների իրավունների պաշտպանության իրավիճակը ՀՀ-ում

Մանկապրներ և խնամքի այլ հաստատություններ

Հայաստանում գործում են 7 պետական և 4 ոչ պետական մանկատներ, իսկ խնամքի հաստատություններն են՝ երեխաների խնամքի և պաշտպանության պետական գիշերօթիկ հաստատությունները, հատուկ դպրոցները, բժշկասոցիալական վերականգնողական կենտրոնները, ցերեկային խնամքի կենտրոնները՝ հաշմանդամություն ունեցող և սոցիալապես անապահով երեխաների համար, ներառական դպրոցները և մանկապարտեզները:

Այսօր Հայաստանում մանկատներում և խնամքի այլ հաստատություններում գտնվում է մոտ 4900 երեխա, որոնց 80 տոկոսն ունի առնվազն մեկ ծնող: Նրանցից մոտ 1000 երեխա ամեն օր գնում է տուն, իսկ մնացած 3900-ը գիշերում են հաստատություններում: Ըստ Աշխտանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության կողմից տրամադրված տեղեկատվության, ներկայումս իրենց ենթակայության տակ գտնվող հաստատություններում խնամվում է մոտ 1600 երեխա, որոնցից՝ 790-ը մանկատներում, իսկ 800-ը՝ գիշերօթիկ հաստատություններում: Իսկ Կրթության և գիտության ենթակայության տակ գտնվող հաստատություններում խնամվում է 2700 երեխա, որոնցից 1000-ը ամեն օր գնում է տուն:

Երեխաներին մանկատներ և խնամքի այլ հաստատություններ հանձնելու տարբեր պատճառներ գոյություն ունեն՝ ծնողների սոցիալական ծանր պայմանները, որի դեպքում վերջիններս հնարավորություն չեն ունենում իրենց երեխաների համար ապահովել նույնիսկ տարրական կենսապայմաններ, երեխաների հաշմանդամությունը, որի դեպքում զրկված լինելով պետական որևէ աջակցությունից, համապատասխան անհրաժեշտ ծառայություններից օգտվելու հնարավորությունից ստիպված են լինում նրանց խնամքը հանձնել համապատասխան հաստատություններին, և որ ամենասարսափելին է՝ երբեմն հրաժարվել երեխայի նկատմամբ ծնողական իրավունքից: Սակայն բացի վերոնշյալից, նման երևույթների պատճառ է լինում նաև ծնողների անտարբերությունը երեխաների կյանքի և

նրանց ապագայի նկատմամբ, նրանց անպատասխանատվությունն ու եսասիրությունը: Շատ դեպքերում ծնողները երեխաներին մանկատուն կամ խնամքի այլ հաստատություններ հանձնելուց հետո այլևս չեն ցանկանում նրանց ետ բերել: Որոշ դեպքերում պատճառ է հանդիսանում ծնողների ավելորդ պատասխանատվությունից գերծմնալու ցանկությունը, իսկ մյուս դեպքերում էլ, տեսնելով, որ նման հաստատություններում երեխաները ապրում են համեմատաբար լավ պայմաններում՝ գտնում են, որ երեխայի համար այնտեղ մնալը լավագույն որոշումն է, անտեսելով նրանց ընտանիքում մեծանալու իրավունքը, սիրո և ջերմության կարիք ունենալու հանգամանքը: Եվ եթե նման հաստատություններում երեխայի գտնվելու դեպքում լուծվում են կենսական մի շարք խնդիրներ, ինչպիսիք են կացարանի, հագուստի և սննդի խնդիրները, ապա դա չի նշանակում, որ այստեղ առկա են նրանց բոլոր բնական իրավունքների իրականացման համար անհրաժեշտ պայմանները:

Պետության կողմից ոչ բավարար ֆինանսավորման և կոռուպցիոն երևույթների առկայության պայմաններում նման հաստատություններում երեխաները բախվում են մի շարք խնդիրների:

Օրինակ, բազմիցս տարբեր լրատվամիջոցների և հասարակական մի շարք կազմակերպությունների կողմից բարձրաձայնվել են Գ.յումրու «Երեխաների տուն» մանկատանն առկա մի շարք խնդիրները: Այստեղ խնամվում են 0-6 տարեկան երեխաներ, որոնք ունեն առողջական և զարգացման մի շարք լուրջ խնդիրներ: Բազմաթիվ վկայություններ փաստում են այն մասին, որ այստեղ առկա են սանիտարահիգիենիկ բազմաթիվ խնդիրներ, մասնավորապես՝ պատշաճ կերպով չի պահպանվում երեխաների սենյակների մաքրությունը, ժամանակին չեն փոխվում և լվացվում նրանց հագուստները: Կան նաև մի շարք խնդիրներ կապված շենքային պայմանների հետ: Կարանտինային բաժանմունքում, որը գտնվում է հին մասնաշենքում, երեխաները ողջ օրը պառկած են չոր մահճակալների կամ աթոռների վրա՝ զարշահոտության մեջ, իսկ շենքի պատերը խոնավությունից կիսաքանդ են:

Նման խնդիրներ հայտնաբերվեցին նաև այլ մանկատներում և խնամքի հաստատություններում: Կատարված ուսումնասիրությ-

յունների ընթացքում արձանագրվել է, որ մանկատների և հատուկ դպրոցների շենքերի մեծ մասը հին է և վերանորոգման կարիք ունի, իսկ որոշները նույնիսկ կաթսայատներ չունեն դրանք ջեռուցելու համար: Որոշ հաստատություններում առկա են է նաև գերծանրաբեռնվածության խնդիր: Օրինակ՝ Խարբերդի հատուկ մանկատանը երեխայի համար նախատեսված սենյակներում բնակվում են 10-12 երեխաներ և վերջիններս ազատ տարածքի բացակայության պատճառով ազատ տեղաշարժվելու հնարավորություն չունեն, ինչը խնդիրներ է առաջացնում հատկապես սայլակների դեպքում: Որոշ հիվանդներ անհասկանալի պատճառով շարունակում են մնալ մինչև 25-30 տարեկան հասակը, մինչդեռ ըստ հաստատված կանոնակարգի՝ 18 տարեկանը լրանալուց հետո նրանք պետք է տեղափոխվեն Վարդենիսի հոգեբուժական տուն-ինտերնատ:

Մանկատներում և խնամքի այլ հաստատություններում բացակայում են նաև բավարար քանակի մասնագետներ, տարբեր խնդիրներ ունեցող երեխաների հետ աշխատելու համար, արդյունքում՝ երեխաները չեն ստանում անհրաժեշտ խնամք և հոգատարություն: Իսկ առկա մասնագետները որևէ դասընթաց, վերապատրաստում չեն անցնում աստիճանաբար զարգացող աշխատանքի մեթոդներին ծանոթանալու և դրանք պրակտիկայում կիրառելու համար:

Որոշ հատուկ դպրոցներում առողջ երեխաներին պահում են մտավոր խնդիրներ ունեցողների հետ: Պատճառն այն է, որ նմանատիպ հաստատությունները ֆինանսավորվում են երեխաների քանակին համապատասխան, հետևաբար հատուկ կարիք ունեցողի անվան տակ երեխային ձևակերպում և ներառում են այդ մանկատուն, արդյունքում՝ խեղաթյուրվում է առողջ երեխայի զարգացումը, վերջինս ունենում է թերի ունակություններ և այլն: Կրկին վերադառնալով Գ-յումբու «Երեխաների տուն» մանկատանը՝ պետք է նշել, որ համապատասխան փորձագետների այցելությունների ընթացքում արձանագրվել է, որ լավ չեն ապահովվում երեխաների կրթության, ուսուցման, առողջության պահպանման խնդիրները: Միջոցներ չեն ձեռնարկվում երեխաների մանկապարտեզ հաճախելն ապահովելու

համար, այդ պատճառով 6-7 տարեկան խուլ ու համր երեխաներ կան, որոնք ոչ մի կերպ չեն կարողանում հաղորդակցվել:

Այսպիսով, ինչպես արդեն նշվեց, չնայած որ մանկատները և խնամքի այլ հաստատությունները երեխաների համար լուծումներ են առաջարկում մի շարք խնդիրների համար, այնուամենայնիվ հնարավոր չէ պնդել, որ նման հաստատություններում երեխաները մեծանում են ամբողջովին առողջ միջավայրում և ապահովվում է նրանց իրավունքների իրականացումը: Չնայած որ նրանց տրամադրվում է ապաստան, սնունդ, կենցաղային խնամք, բարեկեցության ինչ որ մի մակարդակ, այնուամենայնիվ դրանք վերաբերում են միայն ֆիզիկական պահանջումների բավարարմանը, և մի շարք կարևոր իրավունքների իրականացումն ամբողջովին անտեսվում է: Մասնավորապես՝ նման երեխաները սիրո միջավայրում չեն մեծանում, ինչն էլ խորը ազդեցություն է թողնում նրանց հոգեբանական զարգացման վրա, առաջանում է թերաթեքության բարդույթ, նրանց մոտ չեն ձևավորվում ընտանեկան և ծնողական ունակությունները, պատասխանատվության և ինքնուրույնության զգացողությունները, հաճախ պիտակավորվում են հասարակության կողմից, որն էլ հանգեցնում է մեկուսացման: Համապատասխան ուսումնասիրությունները փաստում են նաև, որ նման հաստատություններում երեխաների բռնության ենթարկվելու ռիսկը վեց անգամ ավելի է քան ընտանիքում: Նման պայմաններում, ակնհայտ է, որ հնարավոր չէ խոսել երեխաների պաշտպանված լինելու, նրանց իրավունքների իրականացման համար անհրաժեշտ պայմանների առկայության մասին:

Իրավիճակը փոխելու համար ՀՀ կառավարության կողմից մշակված երեխաների պաշտպանության 2004-2015թթ. ազգային ծրագրում նախատեսվել է «Մանկական խնամակալական կազմակերպությունների բեռնաթափման» գործընթաց, որը սկսվել է իրականացվել 2006թ.-ից: Այս գործընթացի նախատեսումը պայմանավորված էր նաև Հայաստանի կողմից ստորագրված ՄԱԿ-ի «Երեխաների իրավունքների մասին» կոնվենցիայի պահանջներից, համաձայն որի, պետությունները պետք է միջոցներ ձեռնարկեն երեխայի ընտանիքում ապրելու իրավունքի ապահովման համար, իսկ նման հաստատություններում նրանց տեղավորումը պետք է դիտվի

որպես ծայրահեղ միջոց: Ընդհանրապես միջազգային պրակտիկայում ընդունված է այն մոտեցումը, համաձայն որի, մանկատները առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխայի համար պետք է ծառայեն որպես ժամանակավոր միջոց, բնակության վայր մինչև ընտանիքում տեղավորելը կամ այլընտրանքային ծառայություն մատուցելը, սակայն չպետք է 18 տարի շարունակ նրանց ապահովեն տանիքով: Հետևաբար ՀՀ կառավարության կողմից հիշյալ գործընթացի իրականացումն ամբողջովին արդարացված է:

Ինչ վերաբերում է ներկայումս գործող մանկատներում և խնամքի այլ հաստատություններում առկա խնդիրներին, ապա դրանց աշխատակիցների և տնօրենների կողմից մշտապես հիշատակվում է բավարար ֆինանսավորման բացակայությունը: Եվ չնայած պետության կողմից տրամադրվող ֆինանսական միջոցներին և տարբեր միջազգային կազմակերպությունների և բարերարների կողմից տրամադրվող օգնություններին, որոշ վայրերում առկա է նույնիսկ նվազագույն կենցաղային պայմանների ապահովման խնդիր: ՀՀ դատախազության պետական շահերի պաշտպանության վարչության կողմից 2009 և 2010թթ. տնօրենների նկատմամբ քրեական գործերի հարուցումը վկայում է այն մասին, որ այստեղ անհրաժեշտ է արդյունավետ միջոցներ նախատեսել կոռուպցիայի և այլ չարաշահումների դեմ պայքարի համար: Եվ հաշվի առնելով, որ նման դեպքերում խախտվում են հասարակության ամենախոցելի խմբերից մեկի՝ երեխաների իրավունքները, հիշյալ մեխանիզմների նախատեսումը ավելի հրատապ բնույթ է կրում:

Խնամարար ընդհանրություններ

2006թ.-ին ՀՀ կառավարության որոշմամբ հաստատվեց «Կյանքի դժվարին իրավիճակներում գտնվող երեխաների սոցիալական պաշտպանության բարեփոխումների 2006-2010թթ. ռազմավարությունը, որով սահմանված հիմնական նպատակներին հասնելու համար կազմակերպվող միջոցառումների շարքում էր նաև խնամատար ընտանիքների ինստիտուտի ստեղծումը: Դրա հիմնական նպատակը երեխայի ընտանիքում ապրելու իրավունքի ապահո-

վումն է: Այն կարելի է ասել փոքր մանկատուն է, որտեղ գործում է պետության կողմից վարձատրության սկզբունքը՝ երեխայի դաստիարակությամբ և խնամքով զբաղվող ընտանիքը վարձատրվում է օրենքին համապատասխան՝ նվազագույն աշխատավարձի չափով: Խնամատար ընտանիքների ներդրման ծրագիրը սկսվել է իրականացվել 2006-2007թթ.-ից երբ ՅՈՒՆԻՍԵՖ-ի ֆինանսավորմամբ ընտրվեցին 20 խնամատար ընտանիքներ: Եվ քանի որ իրականացված փորձը հաջող էր, 2008թ.-ի մայիսի 8-ին ընդունվեց «Երեխային խնամատար ընտանիք հանձնելու կարգը, յուրաքանչյուր երեխային պահելու համար խնամատար ընտանիքին ամսական վճարվող դրամական միջոցների և երեխայի խնամքի և դաստիարակության համար խնամատար ծնողների վարձատրության կարգն ու չափը և խնամատար ընտանիք երեխային դաստիարակության հանձնելու մասին պայմանագրի ձևը հաստատելու մասին» ՀՀ կառավարության որոշումը, որով կարգավորվում էր հիշյալ ողջ գործընթացը: Խնամատար ընտանիքները ընտրվում են նույն կարգով և չափանիշներով, ինչ երեխային որդեգրելու ցանկություն ունեցողները՝ համապատասխան կենսապայմանների և բարոյահոգեբանական առողջ մթնոլորտի ուսումնասիրության, սոցիալական և այլ պայմանների առկայության դեպքում:

Խնամատար ընտանիքում գտնվելու փաստով երեխայի կենսաբանական ծնողների իրավունքները նրա նկատմամբ չեն դադարում, և ծնողները կարող են հետ վերցնել երեխային խնամատար ընտանիքից: Չնայած նման դեպքերը կարող են առաջացնել հոգեբանական խնդիրներ, այնուամենայնիվ խնամատար ընտանիքները արդյունավետ գործիք կարող են լինել, ինչպես արդեն նշվեց, երեխայի ընտանիքում մեծանալու իրավունքի ապահովման համար: Բացի դրանից, այսօր մանկատներում գտնվող երեխաների 80-90 տոկոսը որդեգրման ենթակա չեն, հետևաբար խնամատար ընտանիքը այլընտրանք է հանդիսանում նման երեխաների համար:

Ներկայումս խնամատար ընտանիքների ընտրությամբ զբաղվում են խնամակալության և հոգաբարձության համայնքային խորհուրդները, սակայն այս մարմինների գործունեության մեջ առկա են մի շարք խնդիրներ, որոնց սույն վերլուծություն մեջ կանդրադառ-

նանք ավելի ուշ, իսկ դրանց առկայությունը լուրջ խոչընդոտ կարող է հանդիսանալ ճիշտ ընտրություն կատարելու և երեխայի իրավունքների պաշտպանության համար անհրաժեշտ պայմաններ ստեղծելու համար: Այս առումով թերևս նախընտրելի է միջազգային պրակտիկայում լայն տարածում ստացած սոցիալական աշխատողի ինստիտուտի ներդրումը, որն արդյունավետ միջոց կհանդիսանա խնամատար ընտանիքների և այնտեղ գտնվող երեխաների իրավիճակի վերահսկողության համար: Այստեղ ևս անհարժեշտ է նախատեսել բոլոր անհրաժեշտ մեխանիզմները մասնագետների մասնագիտական ունակությունների զարգացման, ինչպես նաև ընտրության անհրաժեշտ չափանիշների սահմանման համար: Նման դեպքերում պետք է հաշվի առնել ոչ միայն ընտանիքի նյութական կարողությունները, այլև երեխային սիրո և ջերմության մթնոլորտում մեծացնելու հնարավորությունները:

Ավելին՝ ՅՈՒՆԻՍԵՖ-ի աջակցությամբ կատարված ուսումնասիրությունների շնորհիվ հնարավոր եղավ ցույց տալ, որ այս ինստիտուտի ներդրումը ավելի քիչ ծախսեր է պահանջում, քան օրինակ՝ մանկատներում երեխաների համար հատկացվող գումարների չափը: Այսպես՝ ըստ կատարված հետազոտությունների մանկատներում պետության կողմից յուրաքանչյուր երեխայի համար հատկացվում է մոտավորապես 3800 ԱՄՆ դոլլարին համարժեք դրամ, մինչդեռ խնամատար ընտանիքների դեպքում այն կազմում է 2800:

Այսպիսով, հաշվի առնելով վերոգրյալը, ակնհայտ է դառնում, որ խնամատար ընտանիքի ինստիտուտը արդյունավետ մեխանիզմ է հանդիսանում երեխայի մի շարք կարևոր իրավունքների պաշտպանության համար: Դրա կարևորությունը կայանում է նրանում, որ այստեղ խոսքը գնում է երեխաների այնպիսի խոցելի խմբի մասին, որոնք ինչ-ինչ պատճառներով զրկված են ընտանիք ունենալու, ծնողական խնամք և հոգատարություն զգալու, առողջ մթնոլորտում մեծանալու հնարավորությունից: Այդ իսկ պատճառով պետության խնդիրը այստեղ ոչ միայն հիշյալ ինստիտուտի ներդրումն է, այլև դրա զարգացման և կիրառման արդյունավետ մեխանիզմների ստեղծումը և դրանց գործածության նկատմամբ վերահսկողության սահմանումը: Այնուամենայնիվ, 2007թ.-ից մինչ օրս խնամատար ըն-

տանհիքների թիվը չի ավելացել, և կարելի է ասել առկա է որոշակի լճացում, ինչը բացատրվում է նախ՝ հասարակության ոչ տեղեկացված լինելու հանգամանքով, և իհարկե՝ պետության կողմից ակտիվ քայլեր չձեռնարկելով՝ մշտապես պատճառաբանելով ֆինանսական անհրաժեշտ միջոցների բացակայությամբ, ինչպես նաև առկա միջոցները ոչ արդյունավետ և նպատակային օգտագործելով:

Խնամակալության և հոգաբարձության մարմիններ

ՀՀ կառավարությունը 2011թ. փետրվարի 24-ին ընդունված թիվ 164 Ն որոշմամբ հաստատեց Խնամակալության և հոգաբարձության մարմինների կանոնադրությունը, որով այս մարմինների համար որպես խնդիրներ սահմանվեցին անգործունակ կամ սահմանափակ գործունակ քաղաքացիների, ինչպես նաև անչափահասների իրավունքների և շահերի պաշտպանության ապահովումը, ընտանիքում ապրելու և դաստիարակվելու երեխայի իրավունքի, կյանքի դժվարին իրավիճակներում գտնվող, այդ թվում՝ առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաների իրավունքների և շահերի պաշտպանության ապահովումը:

Կառավարության հիշյալ որոշմամբ հաստատվեց նաև Խնամակալության և հոգաբարձության մարմիններին կից խնամակալության և հոգաբարձության հանձնաժողովների ստեղծումը, որը գործում է հասարակական հիմունքներով և կարող է կազմված լինել տվյալ համայնքի, թաղապետարանի, ոստիկանության, դպրոցների, մանկապարտեզների, երեխաների հիմնախնդիրների հետ առնչվող պատասխանատու տարբեր կառույցների ներկայացուցիչներից: Կազմավորման նման կարգի պատճառով դրանք հաճախ դժվարություններ են կրում երեխայի հետ կապված խնդիրների լուծման կամ իրավիճակին համարժեք որոշումների ընդունման գործընթացում:

Վերջերս հաճախ են բարձրաձայնվում խնամակալության և հոգաբարձության մարմինների գործունեության ընթացքում առաջացած և նրանց կողմից թույլ տրված խախտումների մասին, որոնք հանդիսանում են տարբեր հանգամանքների առկայության արդյունք:

Այսպես, հաճախ հոգաբարձության և խնամակալության մարմինները կրում են ձևական բնույթ և պատշաճ կերպով չեն կատարում իրենց վրա դրված պարտականությունները, արդյունքում՝ անիմաստ է դառնում երեխաների իրավունքների և շահերի պաշտպանության մասին խոսելը: Որպես օրինակ կարելի է նշել վերջերս լրատվամիջոցներով բարձրաձայնված մի դեպքի մասին, երբ 6-ամյա երեխայի նկատմամբ միայն դատական կարգով հայրությունը ճանաչած հայրը նրան խաբեությանը վերցրել էր մոր խնամքից և ապօրինաբար մորն արգելել շփվել երեխայի հետ: Հարցը բազմիցս ներկայացվել է Շենգավիթ վարչական շրջանի խնամակալության և հոգաբարձության մարմնին, սակայն վերջինս անհրաժեշտ որևէ քայլ չէր ձեռնարկել իրավիճակը շտկելու համար: Երեխայի խնամակալության վերաբերյալ յուրաքանչյուր գործով խնամակալության և հոգաբարձության մասինը դատարան է ներկայացնում իր եզրակացությունը՝ կապված հարցի լուծման հետ, որը կազմվում է ծնողներից երկուսի առողջական, սոցիալական, բարոյական հատկանիշների մանրամասն ուսումնասիրության արդյունքում: Այս դեպքում դատարանում գործը լսելիս Շենգավիթ վարչական շրջանի խնամակալության և հոգաբարձության մարմինն այդպես էլ չկատարեց եզրակացություն ներկայացնելու իր պարտականությունը, չնայած այդ կապակցությամբ դատական նիստերի պարբերաբար հետաձգմանը:

Նման մոտեցումների պատճառ է հանդիսանում այն, որ հանձնաժողովների աշխատանքը հասարակական բնույթ է կրում, նրանց անդամները այս ոլորտում պրոֆեսիոնալիզմ և բարձր մոտիվացիա չունեն: Նրանք հիմնականում առաջնորդվում են իրենց սոցիալական փորձով, սեփական հայացքներով, ինտուիցիայով, որոնք հաճախ կարող են չբխել երեխայի շահերից: Հետևաբար՝ յուրաքանչյուր գործով հանձնաժողովը միանգամյա գործողություն է կատարում և առկա է պրոցեդուրալ խնդիր:

Այնպիսի իրավասությունների իրականացումը ինչպիսիք են օրինակ 14 տարին չլրացած անչափահասների, հոգեկան խանգարումների պատճառով անգործունակ ճանաչված քաղաքացիների նկատմամբ խնամակալության, իսկ 14-18 տարեկան անչափահաս-

ների, ինչպես նաև սահմանափակ գործունակ ճանաչված քաղաքացիների նկատմամբ հոգաբարձություն նշանակելը, երեխայի դաստիարակությանը հավակնող անձի կյանքի պայմանների հետազոտության իրականացումը և հետազոտության ակտի ու դրա հիման վրա վեճի էության մասին եզրակացության ներկայացումը դատարան, խնամատար ծնողների նկատմամբ վերահսկողության իրականացումը և այլն պահանջում են խիստ մասնագիտական մոտեցում, յուրաքանչյուր դեպքում իրավիճակի խորը վերլուծություն ոչ միայն սեփական հայացքների և համոզմունքների համաձայն, այլև հստակ սահմանված չափորոշիչների և մեթոդների կիրառմամբ: Այս առումով շատ կարևոր է խնամակալության և հոգաբարձության մարմինների աշխատակիցների մասնագիտական պատրաստվածությունը, նրանց մոտ բավարար տեղեկատվության առկայությունը, երեխաների և ծնողների հետ շփման մի շարք հմտությունների զարգացումը: Բազմաթիվ որդեգրման ճախողված դեպքերի վերլուծությունները վկայում են այն մասին, որ նման գործընթացներում եզրակացությունները հիշյալ մարմինների կողմից տրվել են միայն որդեգրողների նյութական հնարավորությունները հաշվի առնելու արդյունքում, և անտեսվել են հոգեբանական մի շարք կարևոր հանգամանքներ:

Խնամակալության և հոգաբարձության մարմինների կողմից իրենց վրա դրված պարտականությունները ոչ պատշաճ կատարելու մասին են վկայում նաև բազմաթիվ երեխաների ծնունդները չգրանցելու փաստը: Պատճառն այն է, որ վերջիններս հետևողական աշխատանք չեն կատարում իրենց համայնքներում չգրանցված ծնունդների հայտնաբերման և դրանց իրականացման ուղղությամբ: Արդյունքում՝ բազմաթիվ երեխաներ դուրս են մնացել նաև հանրակրթությունից:

Անհրաժեշտ է նաև ապահովել խնամակալության և հոգաբարձության մարմինների ակտիվ մասնակցությունը անչափահասների շրջանում հանցավորության դեմ պայքարին: Վերջիններիս միջամտությունը թերևս պետք է դրսևորվի որպես սոցիալական աշխատողի գործունեության իրականացում:

Խոսելով խնամակալության և հոգաբարձության մարմինների գործունեության մեջ առկա թերությունների պատճառների մասին՝

պետք է նշել մեկ հանգամանք ևս: ՀՀ կառավարությունը 2011թ. փետրվարի 24-ին ընդունված թիվ 164 Ն որոշմամբ սահմանված կանոնադրության 10-րդ կետի համաձայն՝ խնամակալության և հոգաբարձության հանձնաժողովը գործում է իր կողմից հաստատված աշխատակարգին համապատասխան: Այսինքն՝ հանձնաժողովը կարող է ազատորեն լուծել ոչ միայն իր կազմակերպական կառուցվածքին և մասնագետներ ընդգրկելուն վերաբերող հարցերը, այլև կամայական մոտեցում ցուցաբերել երեխաների համար մի շարք բախտորոշ հարցերին: Հետևաբար բազմաթիվ խնդիրներից, երեխաների իրավունքների խախտումներից և շահերի անտեսումից խուսափելու համար անհրաժեշտ է օրենսդրական ձևակերպում տալ վերոնշյալ հարցերին և օրենքով կարգավորել երեխայի դաստիարակության, տեսակցության հարցերը, դրանց իրականացման կարգը և այլն: Այստեղ պետության խնդիրն է ապահովել երեխաների իրավունքների պաշտպանության մարմինների աշխատանքների համակարգվածությունը և արդյունավետ միջոցներ ձեռնարկել գործառույթների ձևական իրականացումը արդյունավետ իրականացման վերափոխելու ուղղությամբ:

Կրթություն

Երեխայի կրթության իրավունքի ապահովումը նախատեսված է երեխաների իրավունքների պաշտպանությանը վերաբերող բոլոր միջազգային փաստաթղթերում և Հայաստանի Հանրապետությունը դրանք վավերացնելով պարտավորվել է քայլեր ձեռնարկել այն բոլորին հասանելի դարձնելու համար: Այնուամենայնիվ այսօր առկա են մի շարք ոլորտներ, որտեղ երեխաները զրկված են իրենց հանրակրթության իրավունքի իրականացման հնարավորությունից:

Նախ և առաջ պետք է նշել հաշմանդամություն ունեցող երեխաների կրթության իրավունքի իրականացման հետ կապված խնդիրները: Այսօր Հայաստանում գործում են հատուկ դպրոցներ, որոնք նախատեսված են այդ երեխաների համար, սակայն միայն դրանց առկայությամբ երեխաների իրավունքների իրականացման խնդիրը լուծված համարել հնարավոր չէ: Կրթության որակը բավա-

կանին ցածր է, և պարբերաբար ուսնահարվում են երեխաների իրավունքները: Պատճառն այն է, որ նման դպրոցներում սովորող երեխաները գտնվում են սոցիալական մեկուսացվածության մեջ և կարելի է ասել առկա է որոշակի անհավասարություն իրենց մյուս հասակակիցների նկատմամբ: Հաճախ չնչին անկարողություններ ունեցող երեխաները տեղավորվում են հատուկ դպրոցներում, որպեսզի խուսափեն հանրակրթական դպրոցներում հոգեբանական նշումներից և բացի կրթական ծառայություններից ստանան սնունդ և հագուստ:

Բացի դրանից, հատուկ դպրոցներում կրթության որակը զիջում է հանրակրթական ընդհանուր դպրոցներին, քանի որ առկա է նախ՝ մասնագետների պակաս, այնուհետև նրանց վերապատրաստման և մասնագիտական ունակությունների զարգացման անհրաժեշտություն և հանրակրթական համապատասխան ծրագրեր: Նման ուսումնական հաստատություններում երեխաների քաղաքացիական հմտությունների զարգացումը և իրավունքների պաշտպանությունը ֆորմալ է և ոչ արդյունավետ: Ներկայիս առաջընթացի պայմաններում հաշմանդամություն ունեցող երեխաների հետ աշխատելու, նրանց կրթելու մեթոդները մշտապես զարգացում են ապրում, ստեղծվում են դրանք պրակտիկայում կիրառելու ավելի արդյունավետ միջոցներ, որոնք գործածելու համար անհրաժեշտ է պետական աջակցություն ֆինանսավորման և տարբեր այլ նախաձեռնությունների տեսքով, որոնք կնպաստեն համապատասխան մասնագետների պատրաստմանը:

Մեկ այլ խնդիր կապված է այն երեխաների կրթության հետ, որոնք նախկինում գտնվել են գիշերօթիկ հաստատություններում որտեղ ուսուցումը կատարվել է հատուկ ծրագրերով: 2007թ.-ից վերջիններս վերափոխվել են խնամքի և պաշտպանության կենտրոնների, իսկ երեխաները սկսել են հաճախել հանրակրթական դպրոցներ և ներկայումս դժվարությունների են հանդիպում ուսուցման հարցում:

Երեխայի ընտանիքից չհեռանալու խնդրի լուծման և կրթության իրավունքի արդյունավետ իրականացման մեխանիզմ կարելի է համարել ներառական կրթության ինստիտուտի կիրառումը: Այն առաջին անգամ փորձնական կիրառություն ստացավ «Հուլիսի կամուր-

ջ» հասարակական կազմակերպության նախաձեռնությամբ, և իրականացված հաջող փորձը հիմք հանդիսացավ ներառական կրթության քաղաքականության, օրենքի և ռազմավարության մշակման համար, իսկ 2005թ.-ի սեպտեմբերի 1-ին ուժի մեջ մտավ «Կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող անձանց կրթության մասին» ՀՀ օրենքը: Ներառական կրթությունն այնպիսի ծրագիր է, որը բացառում է երեխաների նկատմամբ խտրականության որևէ տեսակի դրսևորում, ապահովում է հավասար վերաբերմունք և հնարավորություններ բոլորի համար և ստեղծում է անհրաժեշտ պայմաններ առանձնահատուկ կրթական կարիքներ ունեցող երեխաների համար: Ներառական կրթության շնորհիվ հաշմանդամ երեխաները ստիպված չեն լինի հեռանալ ընտանիքից, իսկ բեռնաթափված հատուկ դպրոցներում աշխատող մասնագետները կարող են իրենց փորձն օգտագործել նման դպրոցներում աշխատելու ընթացքում: Այսօր Հայաստանում գործում են 60 ներառական դպրոցներ, որտեղ սովորում են կրթական առանձնահատուկ կարիքներ ունեցող 1400 երեխաներ, մինչդեռ նման երեխաների թիվը զգալիորեն ավելի մեծ է: Եվ չնայած այս ինստիտուտի ներդնմամբ դրականորեն փոխվեց հասարակության վերաբերմունքը նման խնդիրներ ունեցող երեխաների նկատմամբ, այնուամենայնիվ բազմաթիվ ծնողների մոտ առկա է վստահության պակաս այդպիսի դպրոցների պայմանների, այնտեղ աշխատող մասնագետների և դրանցում դասավանդվող ծրագրերի նկատմամբ:

Խոսելով կրթության իրավունքի իրականացման մասին անհրաժեշտ է անդրադառնալ նաև քրեակատարողական հիմնարկում գտնվող անչափահասներին: Տարբեր հասարակական և այլ կազմակերպությունների կողմից կատարված դիտարկումների արդյունքներից ակնհայտ է դարձել, որ առկա է անչափահաս դատապարտյալների կրթության իրավունքի իրականացման խնդիր: Այսպես՝ «Աբովյան» քրեակատարողական հիմնարկում գործում է մեկ հանրակրթական դպրոց, որն ավարտելուց հետո երեխաները ստանում են հանրակրթական դպրոցի ավարտական վկայական, որտեղ որևէ նշում չկա դրա քրեակատարողական հիմնարկի տարածքում գտնվելու մասին, ինչը թերևս կարելի է դրական համարել: Սակայն

հիշյալ դպրոցում չկան անհրաժեշտ մասնագետներ, հոգեբաններ, որոնք ունեն նման երեխաների հետ աշխատելու հատուկ ունակություններ, հանրակրթական դպրոցի ծրագրերում ներառված որոշ առարկաներ էլ չեն ուսուցանվում:

Ինչ վերաբերում է անչափահաս կալանավորներին, ապա գտնվելով մեկուսարանում՝ վերջիններս ամբողջությամբ զրկված են կրթություն ստանալու հնարավորությունից: Փաստորեն նրանց մեղքը դեռևս ապացուցված չէ, սակայն արդեն իսկ զրկված են կրթության իրավունքի իրականացման հնարավորությունից:

4. Երեխաների իրավունքների պաշտպանության հիմնական խնդիրները և առաջարկվող լուծումները

Երեխաների իրավունքների պաշտպանության մի շարք ոլորտների ուսումնասիրությունների արդյունքներից պարզ երևում է, որ այստեղ առկա են բազմաթիվ խնդիրներ, որոնք հրատապ լուծման կարիք ունեն և պահանջում են համակարգային բարեփոխումներ՝ արդյունավետ միջոցների նախատեսման և օրենքի արդյունավետ կիրառման միջոցով:

Այսպես, կյանքի դժվարին պայմաններում հայտնված երեխաներին առաջարկվող պետական օգնության հիմնական ձևը շարունակում է մնալ երեխայի հեռացումը ընտանիքից և նրա տեղավորումը տարաբնույթ հաստատություններում, որը չի բխում ոչ երեխայի շահերից քանի որ վտանգվում է նրանց սոցիալական հեռանկարը, և ոչ էլ պետության շահերից՝ պահանջելով ֆինանսական մեծ ծախսեր:

Մանկատների և խնամքի հատուկ հաստատությունների բեռնաթափման արդյունավետ իրականացման համար կարևոր նախապայման կարող են հանդիսանալ սոցիալական ապահովության ոլորտի բարեփոխումները: Կարևոր են նաև այլընտրանքային ծառայությունների կայուն համակարգի ստեղծումը, որոնց միջոցով դժվարին իրավիճակներում հայտնված ընտանիքներին կցուցաբերվի նյութական և հոգեբանական աջակցություն: Անհրաժեշտ է հանրապետության ողջ տարածքում ստեղծել մասնագիտական կենտրոններ, որպեսզի հատուկ վերապատրաստում անցած մասնագետները կարողանան հոգեբանական և խորհրդատվական ծառայություններ մատուցել բարդ իրավիճակներում հայտնված ընտանիքներին և խնդիրներ ունեցող երեխաներին: Ծնողների տարբեր խմբերի հետ տարբեր կազմակերպությունների կողմից իրականացված աշխատանքները ցույց են տվել, որ նրանցից շատերը լավ չեն հասկանում ծնողի դերը և կարևորությունը երեխայի կյանքում, այդ պատճառով էլ պատահում են դեպքեր, երբ խնամքի հաստատություններում երեխաներին տեղավորելուց հետո խուսափում են նրանց այցելել կամ տուն տանել, արդյունքում՝ կտրվում է ծնող-երեխա կապը: Այդ պատճառով արդ-

յունավետ կլիներ նաև նման ծնողների համար շարունակական կրթություն կազմակերպել դասախոսությունների, խորհրդատվությունների, ընտանիքներ այցելությունների միջոցով, որոնց արդյունքում ծնողները կկարողանան արժևորել երեխաներին, ավելի պատասխանատու լինել նրանց նկատմամբ և ցանկացած խնդիր չվերագրել ֆինանսական և սոցիալական անապահովությանը:

Կարևոր է նաև առկա ցերեկային խնամքի կենտրոնների զարգացումը և նորերի ստեղծումը, որոնց շնորհիվ հաշմանդամություն ունեցող երեխաները ստիպված չեն լինի կտրվել ծնողներից և ապրելով ընտանիքում՝ կատանան անհրաժեշտ օգնություն, իսկ ծնողների համար երեխաների խնդիրները պատճառ չեն հանդիսանա նրանցից հրաժարվելու համար: Հետևաբար դրանք արդյունավետ միջոց կդառնան կենսաբանական ընտանիքների վերամիավորման, և ընդհանրապես, ընտանիքների զարգացման համար: Կենտրոնների մասնագետները՝ հոգեբանները, սոցիալական աշխատողները և մանկավարժները համապատասխան աշխատանքներ կկարողանան տանել ծնողների և երեխաների հետ և կօգնեն նրանց դուրս գալ ճգնաժամային իրավիճակից: Այսպիսով կլուծվեն նաև հաշմանդամություն ունեցող երեխաների կրթության հետ կապված հարցերը: Այսօր կան երեխաներ, որոնք հանրակրթությունից դուրս են մնում քանի որ ծնողը ամաչում կամ զլանում է զբաղվել դպրոցի խնդիրներով, իսկ ցերեկային խնամքի կենտրոնները արդյունավետ լուծում կարող են հանդիսանալ այդպիսի դեպքերի համար: Անհրաժեշտ է նման կենտրոններ ստեղծել ոչ միայն Երևանում, այլև մարզերում՝ դրանց մատչելիությունն ապահովելու համար: Հաշմանդամություն ունեցող երեխաներով ընտանիքներին օժանդակություն կարելի է ցուցաբերել նաև երեխայի կարիքների բավարարման համար ծնողների և կատարվող հավելյալ վճարումների, սոցիալ-վերականգնողական ծառայություններ առաջարկելու միջոցով:

Խոսելով հաշմանդամություն ունեցող երեխաների իրավունքների պաշտպանությունից՝ պետք է նշել, որ չլուծված է մնում նաև նրանց բազմաթիվ իրավունքների իրականացման հետ կապված հարցերը՝ առողջության պահպանման, ազատ տեղաշարժման, հանգստի կազմակերպման և անցկացման, տարբեր միջոցառումներ

րին նրանց մասնակցության, և ընդհանրապես, առկա է հասարակությանը ինտեգրվելու խնդիր: Նման խնդիրներ ունեցող երեխաները գտնվում են մեկուսացվածության մեջ, քանի որ հասարակության անդամների կողմից չեն ընկալվում որպես իրավահավասար, լիիրավ անդամ: Այս առումով հրատապ է նաև հասարակության անդամների գիտակցության վրա ներազդելուն ուղղված միջոցառումների իրականացումը, ընդ որում կրկին ոչ միայն Երևանում այլև Հանրապետության բոլոր մարզերում:

Կարևոր է իրականացնել երեխաներին մանկատուն և խնամքի այլ հաստատություններ հանձնելու չափանիշների խստացում, և միևնույն ժամանակ անհրաժեշտ է միջոցներ ձեռնարկել արդեն իսկ խնամքի հաստատություններում գտնվող երեխաներին վերատեղավորելու համար: Այս առումով արդյունավետ կլինեն խնամատար ընտանիքի ինստիտուտի նախատեսումը, փոքր ընտանեկան տների ստեղծումը, կենսաբանական ընտանիք վերադարձնելու արդյունավետ մեխանիզմների նախատեսումը: Վերջինիս առումով անհրաժեշտ է նաև վերանայել որդեգրման գործընթացը և քաշքշուկներից խուսափելու համար այն պարզեցնել հայ ընտանիքների համար, իսկ օտարերկրյա ընտանիքների համար՝ ընդհակառակը՝ լրացուցիչ անհրաժեշտ երաշխիքների համակարգ սահմանել: Որդեգրման թեկնածուները պետք է անցնեն ավելի մասնագիտացված, քան ֆորմալ գնահատում, ինչպես նաև անհրաժեշտ ուսուցում անցնեն մինչև որդեգրությունը, իսկ որդեգրումից հետո նախատեսվեն վերահսկողության ծառայություններ: Միևնույն ժամանակ անհրաժեշտ է վերանայել երեխաների նկատմամբ խնամքից փաստացի խուսափող ծնողների նկատմամբ ցուցաբերվող չափազանց լոյալ վերաբերմունքը, որոնք պահպանում են երեխայի նկատմամբ ծնողական իրավունքները և արդյունքում երեխան որդեգրման ենթակա չի լինում: Ստացվում է մի իրավիճակ, երբ ծնողները երեխայի նկատմամբ իրենց պարտականությունները անպատասխանատու և գիտակից մոտեցում չցուցաբերելու պատճառով փոխանցում են պետությանը, սակայն պահպանում են նրանց նկատմամբ իրավունքները, արդյունքում՝ հնարավոր չի լինում պաշտպանել երեխայի շահերը:

Կրկին անդրադառնալով անչափահաս դատապարտյալների խնդրին՝ կարևոր է նշել, որ անհրաժեշտ է վերանայել նրանց կրթության ասպահովմանն ուղղված քաղաքականությունը և բարեփոխումներ իրականացնել այս համակարգում: Մասնավորապես, ասպահովել հանրակրթական ընդհանուր ծրագրերում ներառված բոլոր առարկաների ուսուցումը, ասպահովել անհրաժեշտ քանակի մասնագետներով և վերջիններիս համար վերապատրաստման դասընթացներ կազմակերպել այս խմբի երեխաների հետ վարվեցողության, նրանց հոգեվիճակի վերլուծության, անհրաժեշտ հոգեբանական մոտեցում ցուցաբերելու հմտություններ ձեռք բերելու համար:

Վերոնշյալ բոլոր առաջարկների իրականացման հիմքում ընկած է անհրաժեշտ բարձր պատրաստվածություն ունեցող մասնագետների առկայությունը: Ինչպես ցույց է տալիս իրավիճակային վերլուծությունը, ներկայումս խնամակալության և հոգաբարձության մարմինները միայն ֆորմալ ձևով են իրականացնում իրենց դերը երեխաների իրավունքների ասպահովման և շահերի պաշտպանության հարցում: Այդ պատճառով անհրաժեշտ է նախ՝ խրախուսման մեխանիզմներ ներդնել պարտաճանաչ խնամակալների և հոգաբարձուների ներգրավման համար, ինչպես նաև վերացնել հիշյալ մարմինների դերի սահմանափակումը միայն որոշակի խմբի երեխաների հետ աշխատանքում, քանի որ այդպիսով երեխաների մեկ այլ խումբ գրկվում է նրանց աջակցությունից:

Այսօր հաճախակի են դարձել նաև երեխաների նկատմամբ բռնության դրսևորման դեպքերը, որն իրականացվում է ինչպես տանը ընտանիքի անդամների կողմից, այնպես էլ դրսում՝ հասարակության այլ անդամների կողմից, ընդ որում՝ բռնությունը դրսևորվում է թե ֆիզիկական և թե հոգեբանական ձևով: Լինելով հասարակության ամենախոցելի խմբերից մեկը, երեխաներին մնան երևույթներից պաշտպանելու համար անհրաժեշտ է կայուն երաշխիքների սահմանում: Այդ պատճառով անհրաժեշտ է միջոցներ ձեռնարկել դատարարական մեթոդների փոփոխման վերաբերյալ ծրագրերի իրականացման համար: Այստեղ պետք չէ սահմանափակվել միայն իրագեկելով, այլև երեխաներին որոշակի գործիքներ սովորեցնել մնան իրավիճակներից խուսափելու և պաշտպանվելու համար: Այ-

սօր Հայաստանում չկան սեռական և այլ տեսակի բռնություններից տուժած երեխաների և նրանց ծնողների վերականգնման համար նախատեսված մասնագիտացված կենտրոններ, այդ պատճառով նման դեպքերից հետո վերջիններս մեծ խնդիրներ են ունենում կրկին հասարակությանը լիարժեք ինտեգրվելու հարցում: Հետևաբար պետք է ստեղծվեն հաստատություններ, որոնք անհրաժեշտության դեպքում հոգեբանական և նյութական օժանդակություն կցուցաբերեն նման անձանց:

5. ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի դերը երեխաների իրավունքների պաշտպանության գործում

Ինչպես ցույց է տալիս միջազգային փորձը, ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմում համապատասխան մասնագիտացված ստորաբաժանման ստեղծումը լրացուցիչ արդյունավետ երաշխիք կարող է հանդիսանալ այս ոլորտում առկա բազմաթիվ խնդիրների լուծման, սոցիալական և իրավական երաշխիքների պատշաճ և նպատակային կիրառման համար, որի արդյունքում յուրաքանչյուր երեխա հնարավորություն կունենա ինքնուրույն որոշակի միջոցներ ձեռնարկել իր խախտված իրավունքները վերականգնելու համար:

Կան բազմաթիվ երկրներ, որոնք ունեն երեխաների իրավունքների պաշտպանության մասնագիտացված առանձին հաստատություններ, իսկ որոշներում էլ համապատասխան ստորաբաժանումներ են ստեղծվել, որոնց գործունեությունն ամբողջությամբ կենտրոնացված է մեկ ուղղությամբ: Այնպիսի զարգացող երկրում ինչպիսին Հայաստանն է, որը դեռևս որպես ժողովրդավարական երկիր զարգացման փուլում է՝ բազմաթիվ տնտեսական, սոցիալական և քաղաքական խնդիրներով, երեխաների իրավունքների պաշտպանությանը հաճախ բավարար ուշադրություն չի դարձվում, որի արդյունքում, լինելով անպաշտպան և խոցելի՝ վերջիններս գրկվում են կյանքի բավարար կենսամակարդակ ունենալուց, իրենց ֆիզիկական և մտավոր զարգացման համար անհրաժեշտ պայմաններում մեծանալուց և զոհ են դառնում հասարակության մի շարք բացասական դրսևորումների: Այս առումով Պաշտպանի գրասենյակում առանձին ստորաբաժանման ստեղծումն ամբողջովին արդարացված է: Այն կարևոր սոցիալական և իրավական երաշխիք կարող է հանդիսանալ այս ոլորտում առկա բազմաթիվ խնդիրների արդյունավետ լուծման, ինչպես նաև հասարակության յուրաքանչյուր անդամի մոտ երեխաների նկատմամբ իրավագիտակցության բարձրացման համար:

Նորվեգիան առաջին երկիրն էր, որտեղ առաջին անգամ ստեղծվեց երեխաների իրավունքների պաշտպանության անկախ մարմինը՝ երեխաների օմբուդսմենը: 1975թ. Արդարադատության

նախարարությունը հատուկ կոմիտե ստեղծեց երեխաների վերաբերյալ օրենսդրությունն ուսումնասիրելու և առանձին հանրային մասնագիտացված մարմնի ստեղծման մասին կարծիք հայտնելու համար: 1981թ. Նորվեգիայի խորհրդարանը համապատասխան արձանագրություն ընդունեց երեխաների իրավունքների պաշտպան ստեղծելու վերաբերյալ: Եվ հիշյալ կոմիտեի միաձայն եզրակացությունը, որը ներկայացվեց 1977թ. կազմված զեկույցում, այն էր, որ անհրաժեշտ էր ստեղծել երեխաների Օմբուդսմեն, որը կպաշտպաներ երեխաների իրավունքներն ու շահերը հանրային և մասնավոր մարմինների հետ հարաբերություններում: Երեխաների իրավունքների վերաբերյալ ՄԱԿ-ի կոնվենցիայի արձանագրությունը 1998թ. հղում կատարեց երեխաների իրավունքների պաշտպանի դերի վրա, համաձայն որի, վերջինս իր գործունեությունը միջազգային և ազգային մակարդակներում պետք է իրականացնի կոնվենցիայի սկզբունքներին համաձայն:

Անկախ գրասենյակների ստեղծումը խրախուսվեց նաև Եվրոպայի Խորհուրդի կողմից: 1996թ. «Երեխաների Եվրոպական մարտավարության» մեջ նշվում է երեխաների իրավունքների անկախ հանձնակատարի կամ այլ հաստատության կարևորությունը, որի հիմնական առաքելությունը երեխաների կյանքը բարելավելն է և հանրության համար մատչելիության ապահովումը տեղական գրասենյակների միջոցով իրականացնելը:

Պաշտպանի գրասենյակում երեխաների իրավունքների մասնագիտացված բաժին ունենալու նպատակը, ինչպես նշվեց, վերջիններիս և նրանց իրավունքներն ավելի տեսանելի դարձնելը և երեխաների համար բարձրագույն քաղաքական և սոցիալական գերակայությունների զարգացումն է:

Նման գրասենյակներ գործում են Եվրոպական այնպիսի երկրներում ինչպիսիք են Հունգարիան, Պորտուգալիան, Իսպանիան և Ուկրաինան: Այդպիսի դեպքերում վերջինս ամբողջությամբ ներառված է մարդու իրավունքների ընդհանուր պաշտպանության ուղղություններում, դրանց քննարկումը չի իրականացվում ավելի ցածր մակարդակով, այս ոլորտում առկա խնդիրների լուծման ընթացքում պաշտպանը հնարավորություն ունի օգտագործել գրասեն-

յակի ողջ ռեսուրսները և մարդու իրավունքների պաշտպանին վերապահված իրավասությունները ողջ ծավալով, սերտորեն համագործակցել այլ ոլորտներում գործող հանձնակատարների հետ: Մարդու իրավունքների պաշտպանի հաստատությունը իր զարգացման և արտաքին տեսքի մշակման ընթացքում պետք է ամբողջությամբ հաշվի առնի երեխաների կարգավիճակի առանձնահատկությունները, նման ստորաբաժանում ստեղծելու հիմք հանդիսացող և վերջինիս գործունեությունը կարգավորող օրենսդրությունը պետք է ուղղված լինի Երեխաների իրավունքների կոմվենցիայի դրույթների իրականացմանը, ինչպես նաև այս ստորաբաժանման վրա դրված խնդիրները, նրան վերապահված իրավասություններն ու գործունեության հիմնական ուղղությունները պետք է համապատասխանեն հիշյալ կոմվենցիայի դրույթներին: Այստեղ կարևոր է տարբեր իրավիճակներում հաշվի առնել երեխայի տեսակետներն ու զգացմունքները և ակտիվ քայլեր ձեռնարկել նրա հետ շփման մեջ մտնելու համար, իրավասություններ ունենալ հետևելու երեխայի կարգավիճակին կրթական հաստատություններում, հնարավորության դեպքում իրավասություններ ունենալ երեխաների իրավունքների պաշտպանությամբ հանդես գալ ոչ միայն պետական, այլև մասնավոր մարմինների հետ հարաբերություններում: «Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» ՀՀ օրենքի 7-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն «Պաշտպանը քննարկում է պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների ու դրանց պաշտոնատար անձանց կողմից Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությամբ, օրենքներով, Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագրերով, ինչպես նաև միջազգային իրավունքի սկզբունքներով ու նորմերով նախատեսված՝ մարդու (այդ թվում՝ նաև քաղաքացու) իրավունքների և հիմնարար ազատությունների խախտման վերաբերյալ բողոքները»: Այսպիսով, ակնհայտ է, որ Պաշտպանն իրավասու է անձանց իրավունքների պաշտպանությամբ հանդես գալ միայն այն դեպքերում, երբ դրանք խախտվել են պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների կողմից: Եվ մասնավոր անձանց հետ հարաբերություններում, եթե չափահաս անձինք կարող են որոշակի միջոցներ ձեռնարկել իրենց իրավունքների պաշտպանության համար, ա-

պա երեխաների համար իրավիճակն այլ է: Հաշվի առնելով վերջիններիս խոցելիությունը և այն հանգամանքը, որ նրանց իրավունքները հաճախ խախտվում են հենց ընտանիքի անդամների և շրջապատում գտնվող այլ անձանց կողմից՝ մասնավոր անձանց կողմից երեխաների իրավունքների խախտման դեպքում Պաշտպանի միջամտության հնարավորության օրենքով նախատեսումն ամբողջությամբ արդարացված է:

Հիշյալ մասնագիտացված ստորաբաժանման աշխատակիցները պետք է իրավունք ունենան մուտք գործել այլընտրանքային խնամքի և բոլոր այն հաստատությունները, որտեղ կարող են երեխաներ գտնվել, ինչպես նաև անկախ և անկաշկանդ զեկույցներ ներկայացնել նրանց իրավունքների իրավիճակի վերաբերյալ: «Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» ՀՀ օրենքի 11-րդ հոդվածի 4-րդ մասի համաձայն «Պաշտպանն իրավասու է սեփական նախաձեռնությամբ սկսել հարցի քննարկումը, հատկապես այն դեպքերում, երբ տեղեկություն կա մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների զանգվածային խախտումների մասին, կամ դա ունի բացառիկ հասարակական նշանակություն, կամ կապված է այնպիսի անձանց շահերի պաշտպանության անհրաժեշտության հետ, որոնք ի վիճակի չեն ինքնուրույն օգտագործել իրենց պաշտպանության իրավական միջոցները»: Պաշտպանի այս իրավասությունը կարելի է ասել երաշխիք կարող է հանդիսանալ այլընտրանքային խնամքի և երեխաներ ունեցող այլ հաստատություններում երեխաների իրավունքների պաշտպանության և իրականացման նկատմամբ մոնիտորինգ իրականացնելու համար, իսկ անարգել այցելությունների շնորհիվ մնան հաստատությունների ղեկավարները և աշխատակիցներն ավելի աչալուրջ կմոտենան իրենց վրա դրված պարտականությունների կատարմանը:

Երեխաների իրավունքների պաշտպանության ոլորտում կարելի է առանձնացնել մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության 4 հիմնական նպատակներ՝

1. բոլոր երեխաների համար հանդես գալ որպես պաշտպան և խոսնակ

2. խոցելի իրավիճկներում գտնվող երեխաներին առաջարկվող օգնության ոլորտի ընդլայնում
3. ապահովել, որպեսզի առանձնահատուկ ուշադրություն դարձվի խոցելի խմբերում ներառված երեխաներին
4. ապահովել բոլոր երեխաների շահերի պաշտպանությունը ՄԱԿ-ի Երեխայի իրավունքների կոնվենցիային համապատասխան:

Երեխաների իրավունքների կոնվենցիայի դրույթների կիրառման նկատմամբ մոնիտորինգի իրականացման գործում օմբուդսմենի դերը պետք է նշանակալի լինի, քանի որ այն մի գործընթաց է, որն առկա է լինելու գործունեության ողջ ընթացքում: Խոցելի խմբին պատկանող երեխաների դեպքում նրա գործունեությունը պետք է ուղղված լինի նաև իրավունքների պաշտպանության միջոցների վերաբերյալ իրազեկման բարձրացմանը և նրանց իրավիճակի բարելավման համար նախատեսվող մեխանիզմների ստեղծմանը: Այստեղ կարևոր է նաև անհրաժեշտության դեպքում աջակցել երեխաներին օգնություն ստանալ պետական կառավարման մարմիններից և համագործակցություն ձևավորել նրանց միջև:

Ավելին՝ Պաշտպանը հնարավորություն պետք է ունենա օրենսդրական բարեփոխումների նախաձեռնությամբ հանդես գալ երեխաների իրավունքների պաշտպանությանը վերաբերող օրենսդրության զարգացման և միջազգային լավագույն փորձի ներդրման համար: Որպես խոսնակ նա պետք է ձեռնարկի անհրաժեշտ բոլոր միջոցները երեխաների իրավունքները հանրությանը լսելի դարձնելու համար, որտեղ կարևոր է նաև երեխաների մասնակցությունը: Դրա համար անհրաժեշտ է նրանց հնարավորություն տալ ազատորեն խոսելու, արտահայտելու իրենց կարծիքը, մինչդեռ վերջիններիս ձայնը գրեթե լսելի չէ հանրային մարմինների հետ հարաբերություններում:

«Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» ՀՀ օրենքի համաձայն Պաշտպանին կարող է դիմել ցանկացած ֆիզիկական անձ՝ անկախ ազգությունից, քաղաքացիությունից, բնակության վայրից, սեռից, ռասայից, տարիքից, քաղաքական և այլ հայացքներից և գործունակությունից: Օրենքի այս դրույթը կարելի է ասել կարևոր ե-

րաշխիք է երեխաների համար Պաշտպանին դիմելու իրավունքի իրականացման հարցում, քանի որ որևէ տարիքային շեմ նախատեսված չէ, և ցանկացած դեպքում, երբ երեխան գտնում է, որ խախտվել են իր իրավունքները կարող է առանց ծնողի կամ այլ օրինական ներկայացուցչի օգնության դիմել Պաշտպանին դրանց վերականգնման խնդրով:

Ստեղծելով երեխաների իրավունքների պաշտպանության մասնագիտացված ստորաբաժանում՝ պետք է հաշվի առնել, որ երեխաների իրավունքների պաշտպանության խնդրով դիմումատու են հանդիսանալու ոչ միայն նրանց ծնողները կամ ներկայացուցիչները, այլև հենց երեխաները: Այդ պատճառով պետք է մշակվեն և ներդրվեն դյուրին մեխանիզմներ ցանկացած իրավիճակում Պաշտպանին դիմելու իրավունքի արագ իրականացման համար: Այս առումով պետք է նշել, որ դիմում-բողոքները և գրավոր, և բանավոր տեսքով ներկայացնելու հնարավորությունն արդեն իսկ հեշտացնում է հիշյալ գործընթացը և մատչելի դարձնում երեխաների համար: Գրավոր դիմումները կարող են ներկայացվել փոստային կամ էլեկտրոնային նամակով: Գրավոր դիմումների յուրաքանչյուր դեպքում դրանք պետք է մանրակրկիտ ուսումնասիրվեն և պատշաճ կերպով ուշադրության արժանանա իրավունքների խախտման մասին յուրաքանչյուր հանգամանք: Ընդ որում դրանք հատուկ մշակված ձևով ներկայացնելու պահանջի բացակայությունը զգալիորեն կհեշտացնի ողջ գործընթացը:

Ինչ վերաբերում է բանավոր դիմումներին, ապա այստեղ երեխաների նկատմամբ ցուցաբերվող մոտեցման յուրահատուկ ռազմավարություն է պետք մշակել: Հաճախ Պաշտպանին կարող են դիմել երեխաներ կամ նրանց ծնողները, որոնք գտնվում են հոգեբանական բարդ իրավիճակում: Նման դեպքերում կարևոր է նաև հոգեբանի մասնակցությունը, քանի որ նրանց մոտ պետք է վստահության մթնոլորտ ձևավորել դեպի Պաշտպանը, բաժնի այն մասնագետը, որն անձամբ պետք է զբաղվի դիմում-բողոքի քննարկմամբ: Հետևաբար նրանք պետք է վստահ լինեն, որ իրենց հասկանում են, հայտնված յուրաքանչյուր տեղեկություն հաշվի է առնվում և ձեռնակվելու են հնարավոր բոլոր միջոցները խախտված իրավունքների վերա-

կանգնման համար: Երեխաների մոտ վստահության մթնոլորտ ձևավորելու հարցում պետք է նշել նաև Պաշտպանի կարևոր դերի մասին: Անհրաժեշտ է պարբերաբար հանդիպումներ ունենալ նրանց հետ, հնարավորության դեպքում անձամբ լսել ներկայացվող բողոքները, քանի որ այս կերպ կապահովվի Պաշտպանի հետ անմիջականորեն շփվելու մատչելիությունը:

Խոսելով բանավոր դիմումների մասին, պետք է նշել նաև հեռախոսազանգի միջոցով ներկայացվող դիմումները: Անհրաժեշտ է ունենալ հեռախոսահամար, որը հեշտությամբ կարելի է մտապահել և անհրաժեշտության դեպքում կապ հաստատել համապատասխան մասնագետների հետ: Նման դեպքերի համար կարևոր է նաև իրավաբան-մասնագետների հատուկ պատրաստվածությունը երեխաների հետ աշխատելու համար: Վերջիններս պետք է հատուկ դասընթացներ անցնեն տարբեր իրավիճակներում ճիշտ կողմնորոշվելու, հեռախոսագրույցի և անմիջական հանդիպումների ընթացքում խորհուրդներ տալու համար:

Երեխաների իրավունքների պաշտպանության գործում կարևոր է նաև երեխաների դերակատարությունը, որն, ի դեպ, կարևոր նախապայման է արդյունավետ գործելու համար: Մշտապես իրականացվող միջոցառումների միջոցով, լինեն դրանք դասախոսություններ կամ համապատասխան մասնագետների հետ անցկացվող քննարկումներ, անհրաժեշտ է նպաստել երեխաների մոտ իրավագիտակցության բարձրացմանը, իրենց իրավունքների և դրանց իրականացման և պաշտպանության հնարավորությունների ճանաչմանը, քանի որ այս կերպ կարելի է վերացնել այսօր երեխաների հոգեբանության մեջ առկա այն կարծրատիպը, որ մեծերի կողմից իրենց պատժելը, վիրավորելը, կարծիքը հաշվի չառնելը, նույնիսկ եթե դա կատարվում է նվաստացուցիչ կամ ցավոտ միջոցներով, թույլատրելի է, իսկ ծանր աշխատանքի դրդելը, մշտապես ճնշումներ գործադրելը՝ իրավաչափ:

Այսպիսով, ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանը երեխաների իրավունքների պաշտպանության առանձին ստորաբաժանում ստեղծելով մեծապես կարող է նպաստել այս ոլորտում առկա մի շարք խնդիրների լուծմանը, նրանց իրավունքների իրականացման

համար բարենպաստ պայմանների ստեղծմանը՝ հանդես գալով իրեն վերապահված լիազորություններով՝ որպես դիտորդ, միջնորդ և առանձին անհատների իրավունքների խախտումների գործերով պաշտպան: Պաշտպանի գործունեության ռազմավարության հիմնական ուղղությունները պետք է լինեն նպաստել երեխաների իրավունքների պաշտպանությանը հանրային և մասնավոր ոլորտներում, բարելավել նրանց զարգացման պայմանները: Սա նշանակում է, որ անհրաժեշտության դեպքում նա պետք է երեխաների քաղաքական ներկայացուցիչ հանդիսանա, իսկ այն դեպքերում երբ կոնկրետ գործով անհրաժեշտ է որևէ խնդրի վրա հրավիրել պետական մարմինների և լրատվամիջոցների ուշադրությունը, պետք է երեխաների անունից հանդես գա որպես ակտիվիստ:

Հանդես գալով որպես դիտորդ՝ Պաշտպանի գործունեությունը պետք է ուղղված լինի մոնիտորինգ իրականացնելուն այն ոլորտներում, որոնք որևէ կերպ առնչվում են երեխաների իրավունքների պաշտպանությանը: Մասնավորապես, դրանք անհրաժեշտ է իրականացնել պարբերաբար կատարվող այցելությունների միջոցով այնպիսի հիմնարկություններ, որոնք անմիջականորեն աշխատում են երեխաների հետ: Այն նպատակ պետք է հետապնդի վեր հանել առկա խնդիրները և դրանք լսելի դարձնել հանրությանը, ուսումնասիրել դրանց առաջացման պատճառները և իրավիճակի բարելավման նպատակով ներկայացնել համապատասխան առաջարկներ: Անհրաժեշտ է առավել ուշադրություն դարձնել նման հաստատություններում խտրականության դրսևորման բացառմանը, քանի որ երեխաների մոտ սխալ դաստիարակության և տեղեկատվության պակասի պատճառով կարող են խտրականության դրսևորումներ լինել սոցիալապես ավելի վատ վիճակում գտնվող, խնդիրներ ունեցող երեխաների նկատմամբ:

Որպես միջնորդ երեխաների իրավունքների պաշտպանության ոլորտում Պաշտպանը պետք է ներկայացնի երեխաների շահերը պետական իրավասու մարմիններին և այն սուբյեկտներին, որոնք անմիջականորեն առնչվում են դրանց, նրանց համար լսելի դարձնի առկա խնդիրները և նպաստի վերջիններիս կողմից այս ոլորտի նկատմամբ բարձր իրավագիտակցությամբ պայմանավորված արդ-

յունավետ գործունեություն իրականացնելուն: Այս առումով կարևոր են Պաշտպանի և աշխատակազմի համապատասխան մասնագետների և պետական իրավասու մարմինների ներկայացուցիչների, ինչպես նաև մասնագիտացված հասարակական կազմակերպությունների միջև կառուցողական համագործակցության ձևավորումը, հաճախակի կազմակերպվող հանդիպումները և քննարկումները, փորձի փոխանակումը և նմանատիպ այլ միջոցառումները:

Անձանց իրավունքների խախտումների վերաբերյալ գործերի քննության ժամանակ առանձին ստորաբաժանման միջոցով յուրաքանչյուր դեպքում առանձնահատուկ մոտեցում կցուցաբերվի բաժնի մասնագիտացված աշխատակիցների շնորհիվ և հնարավորինս արդյունավետ լուծումներ կտրվեն առաջացած խնդիրներին:

Ցանկացած դեպքում նման գործունեություն իրականացնելու համար Պաշտպանի աշխատակազմը կարիք կունենա լրացուցիչ ֆինանսավորման անհրաժեշտ մասնագետներ ունենալու և նրանց համար վերապատրաստման դասընթացներ կազմակերպելու համար: Ընդ որում կաևոր են ինչպես պետական բյուջետային հատկացումները, այնպես էլ դրոնոր կազմակերպությունների կողմից ցուցաբերվող աջակցությունները:

Երեխաների իրավունքների պաշտպանության ոլորտում գործունեություն իրականացնելու ընթացքում առկա խնդիրների, հայտնաբերված խախտումների վերաբերյալ հանրային իրազեկվածությունը բարձրացնելու համար կարևոր է արտահերթ հրապարակային զեկույցների պարբերաբար ներկայացումը համապատասխան իրավիճակային վերլուծություններով և բարելավման առաջարկներով: Նման զեկույցները կարող են մեծապես նպաստել նաև երեխաների և հասարակության մյուս անդամների մոտ իրավագիտակցության մակարդակի բարձրացմանը:

Այսպիսով, ամփոփելով պետք է նշել, որ երեխաների իրավունքների պաշտպանության առանձին ստորաբաժանման ստեղծումը կարող է երաշխիք հանդիսանալ մարդու իրավունքների պաշտանի կողմից այս ոլորտում արդյունավետ գործունեություն իրականացնելու համար, որը հիմնված կլինի անկախության, ինքնավարության, անկողմնակալության, թափանցիկության, արդարության,

հավասարության, պրոֆեսիոնալիզմի և բազմակարծության սկզբունքների վրա: Այն կիրառործվի հանրային մարմինների, լրատվամիջոցների և քաղաքացիական հասարակության հետ համագործակցության միջոցով՝ ինֆորմացիայի և լավագույն փորձի փոխանակման, համապատասխան ոլորտի միջազգային և տարածաշրջանային կազմակերպությունների կողմից աջակցություն ստանալու ճանապարհով: Պաշտպանն իր իրավասությունների իրականացմանը կներգրավի նաև երեխաներին և նրանց ներկայացուցիչներին, որը հնարավորություն կտա անմիջականորեն ծանոթանալ վերջիններիս խնդիրներին, արագ արձագանքել առաջացած դժվարություններին, արդյունավետ լուծումներ կամ որակյալ խորհրդատվություն տալ դժվարին իրավիճակներում:

ԱՍՈՂԻԿ

Տպագրված է «ԱՍՈՂԻԿ» հրատարակչության տպարանում:

Ք. ԵրևանՄայաթ -Նովա 24 , (գրասենյակ)

Ավան, Դավիթ Մալյան 45 (տպարան)

Հեռ. (374 10) 54 49 82, 62 38 63

Էլ. փոստ՝ info@asoghik.am